

мировой войны // Наддніпрянський іст.-краєзн. зб. – Д., 1998. – Вип.1. – С.291–298.

7. Чепурко О. О. Історія створення Державного українського університету у м. Дніпропетровськ / О. О. Чепурко // Проблеми політичної історії України. – 2014. – Вип.9. – С.178–187.

8. Шахрайчук І. А. Деякі аспекти діяльності громадських об'єднань на Дніпропетровщині в період німецької окупації / І. А. Шахрайчук, М. А. Слободянюк // Наддніпрянський іст.-краєзн. зб. – Д., 1998. – Вип.1. – С.299–306.

References

1. DADO. – F.4398sch. – Op.1. – Spr.1.
2. Tam samo. – Spr.3.
3. Tam samo. – Spr.108.
4. Istoriiia Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu / Holova redkol. prof. M. V. Poliakov. – 4-e vyd., pererobl. i dopovn. – D., 2008.
5. Istoriiia Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu / Holova redkol. prof. M. Poliakov. – 3-tie vyd., pererobl. i dopovn. – D., 2003.
6. Klets V. K. Okkupatsyonnyy rezhym y orhanyzatsiya raboty uchebnykh zavedenyi Dnepropetrovskoi oblasti v peryod Vtoroi myrovoy voyni // Naddnyprianskyi ist.-kraiezn. zб. – D., 1998. – Vyp.1. – С.291–298.
7. Chepurko O. O. Istoriiia stvorennia Derzhavnoho ukrainskoho universytetu u m. Dnipropetrovsk / O. O. Chepurko // Problemy politychnoi istorii Ukrainy. – 2014. – Vyp.9. – С.178–187.
8. Shakhraichuk I. A. Deiaki aspekty diialnosti hromadskykh ob'ednan na Dnipropetrovshchyni v period nimetskoï okupatsii / I. A. Shakhraichuk, M. A. Slobodianiuk // Naddnyprianskyi ist.-kraiezn. zб. – D., 1998. – Vyp.1. – С.299–306.

Chepoorko O. O., Candidate of Science (History), Associate Professor of the Department of Ukrainian History and Ethnopolitics of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Ukraine, Dnipropetrovsk), skythes@mail.ru

The history of Ukrainian State University in Dnepropetrovsk (1941–1943): setting scientific problem

The article examines development of higher education in Dnepropetrovsk during the occupation by German troops. Disclosed the circumstances creating the university and called current research topics.

Keywords: university, occupation, Dnepropetrovsk, of professors and lectures, students, higher education, Dnepropetrovsk State University, Ukrainian State University in Dnepropetrovsk.

Чепурко О. О., кандидат исторических наук, доцент кафедры украинской истории и этнополитики, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара (Украина, Днепропетровск), skythes@mail.ru

История Государственного украинского университета в г. Днепропетровск (1941–1943): постановка научной проблемы

Исследовано развитие высшего образования в г. Днепропетровске в период оккупации немецкими войсками. Раскрывается история создания университета, указываются актуальные темы дальнейших научных поисков.

Ключевые слова: университет, оккупация, Днепропетровск, профессорско-преподавательский состав, студенты, учебные заведения, Днепропетровский государственный университет, Украинский государственный университет в г. Днепропетровск.

* * *

УДК 94(477).[323.3]

Киридон П.В.

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка (Україна, Полтава), p.w.kiridon@rambler.ru

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ НОМЕНКЛАТУРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННЕ ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ

Розглядаються особливості становлення і модерна інституціоналізація апаратів КПУ упродовж повоєнного двадцятиріччя. Показано діяльність її чиновницьких підрозділів, котрі змінили основи управлінського організму партії, радянської влади в цілому. Досліджено процеси, що призвели до набуття номенклатурною системою управління стабільності.

Розкрито процеси відтворення організаційно-управлінських позицій компартійної номенклатури, яка змінювала апаратні розбудови в екстремальних умовах суспільної трансформації 1945–1964 років. Практику опанування партапаратом провідних позицій у владному механізмі показано з позицій використання різноманітних методів управління соціально-економічними процесами та засобами контролю над життям суспільства.

Наголошено на співпраці апаратів КПУ з радянсько-управлінськими структурами, на підпорядкуванні державних органів волі партійних апаратів.

Партійну номенклатуру вивчається, виходячи з чисельно-якісних характеристик КПУ, показано консервативне спрямування як еволюції партії, так і суспільного розвитку загалом.

Ключові слова: Комуністична партія України, партійна номенклатура, партійний апарат, партійний комітет, Президія ЦК, управлінські кадри, відділи парткомів, партійний секретар.

Протягом 1945–1964 років відбувалося модерне юридичне і правове становлення політичних організацій Радянського Союзу, а Комуністична партія утвердилася як панівна сила державної системи. Провідним чинником у ній стали апаратні партійні форми (комітети), які формально прикривалися декларованими принципами демократизму та колегіальності.

Після колосальних кадрових утрат під час війни від 1945 року більшовики, понад усе, опікувалися кількісним і якісним відновленням лав ВКП(б), згодом – нарощуванням чисельного складу партії, розширенням мережі партійних осередків на всіх рівнях. Компартія більшовиків України також вийшла з війни відчутно ослабленою, адже стан окупації та фронти, які прокотилися територією республіки, означали гуманітарну катастрофу гігантських масштабів. Повсюдно партійні комітети перестали існувати фізично, не було достатньої кількості комуністів і тим паче партійних чиновників.

Відзначимо, проте, що воєнна доба спричинила входження в партію фронтової молоді, завдяки чому склад ВКП(б) зріс із 3,6 млн. у 1941 до 6,3 млн. у 1947 році. У ті часи близько 60% партійців служили в Збройних силах [1, с. 114–115]. А її закінчення, крім іншого, означало потужний потік учораших військових на роботу до цивільних установ, що позначилося й на внутрішньопартійному становищі. Наприкінці 1945 року ті, хто одержали партквиток на фронті, складали понад 40% членів і кандидатів у члени ВКП(б) – 2,5 млн. з 5,7 млн. Протягом кількох наступних років частка вчораших воїнів збільшувалася. Це означало наявність потенційної здатності учасників бойових дій безпосередньо впливати на повсюдну партійну стратегію й тактику [3, с. 370].

Станом на 1947 рік, коли пройшли перші хвилі демобілізації, у партійній організації республіки на обліку перебувало 638 тис. 407 комуністів, у тому числі понад 2/3 – тих, хто повернувся з фронту [24, арк.42; 25, арк. 9]. У 1946–1953 роках КП(б)У щороку в середньому поповнювалася на 65,9 тис. осіб. Наступні часи зафіксували зменшення зростання: у середньому 37,9 тис. осіб щороку [14, с. 111–112]. У 1952 році в КП(б)У перебувало 652 тис. 327 членів і 99 тис. 918 кандидатів у члени Компартії [29, арк. 10]. Але загалом збільшення числа комуністів залишалося стійкою тенденцією.

Кількісні характеристики відносно стабілізувалися в середині 1950–х років, коли в лавах КПУ налічувалося близько 850 тис. комуністів, об'єднаних у майже 50 тис. первинних організацій [30, арк. 2–3; 7, с. 35]. Протягом 1956–1965 років республіканська парторганізація збільшилася ще на 69% [6], об'єднавши 1,83 млн. осіб

[14, с. 112]. Отже, відбулося організаційне відновлення та розпочалося зростання КПУ.

Штати республіканського партапарату 1952 року налічували 16 тис. 935 відповідальних і 4 тис. технічних працівників. Секретарський корпус партії включав 2 тис. 783 службовців. У вересні 1953 р. було збільшено (із 3–х до 5–ти) число секретарів у райкомах із метою обслуговування зон МТС [1, с. 116]. В Українській РСР, окрім того, перебували 107 партторгів ЦК ВКП(б) на підприємствах [19, арк. 73в–8]. Згідно зі Статутом ВКП(б) в обкомах було по 4 – 5 секретарів. Рішенням XX з'їзду КПРС ці показники встановлював ЦК в кожному окремому випадку. Відтоді секретаріати райкомів стали номенклатурою обкомів і фактично не залежали від власних комітетів, хоча формальні процедури виборів та затвердження витримувалися [11, с. 65].

Іншою актуальною задачею стала комунізація західних областей. У передвоєнні роки там (крім Закарпаття) тільки розпочалося організаційне становлення партійних комітетів, перерване в 1941–1944 роках. Слабкість партійних лав у регіоні визначалася незначною кількістю організаційних структур КП(б)У, украй низьким показником членства в партії вихідців із місцевого населення, невисоким авторитетом серед народу комуністичної ідеї загалом. Ситуація виглядала критичною. Так, 1952 року з 9 тис. 988 комуністів Дрогобицької області регіон представляли 1 тис. 932 особи (19,3%), на Тернопільщині з 1 тис. 151 прийнятого до ВКП(б) місцевих було 589 (51,2%). У цілому, в західних областях із 89 тис. 848 комуністів корінні мешканці склали 15 тис. 421 особу (17,2%) [23, арк. 1; 18, арк. 15, 137]. Іще меншими були показники в партапаратах. У Дрогобицькій області “західняки” становили 2,3% серед чиновників обкому, 2,4% – міських та районних комітетів, 1,4% – секретарів первинних організацій КП(б)У. Жодного такого не було в органах МВС і МДБ, судах і прокуратурі [17, арк. 172–173].

Іти на чиновницькі посади місцеві не хотіли, боялися, та й вищим керівникам областей було зручніше використовувати кадри, запрошені з інших регіонів, ніж займатися відбором і вихованням функціонерів із місцевого населення, адже “східняки” були політично надійнішими й відносно більш компетентними. Тому в обласних, окружних і районних комітетах Західної України склалося засилля прибулих із інших областей УРСР та союзних республік. Так, на приєднаній до УРСР напередодні війни Ізмаїльщині 1951 року з 368 працівників, що входили в номенклатурні списки ЦК КП(б)У, вихідців із краю було всього 3. В обласній Раді з 70 депутатів налічувалося 32 місцевих. Усього корінних мешканців за всіма номенклатурними переліками було 7,1%, у тому числі 5 зі 142 секретарів первинних партійних організацій [22, арк. 126].

Наслідком такого курсу було те, що разом із прибулими фахівцями різних галузей народного господарства партійні номенклатурники витворювали своєрідний клан, відмежований від місцевого населення ментально–психологічними, мовними, релігійними та іншими бар'єрами. Так формувалося стійке взаємне

відчуження між населенням і партійною номенклатурою.

Значні управлінські сили було кинуте Компартією України на відродження в республіці колгоспної системи, адже поруйнований війною, знекровлений голодом 1946–1947 років аграрний сектор був найслабшою ланкою соціально–економічної сфери. Понад усе тоді ставилася задача створення парторганізацій первинного рівня та забезпечення їх секретарськими кадрами. Однак її виконання затягнулося на багато років, оскільки партійна номенклатура на селі не мала належного кількісного й якісного рівнів працівників, іще менше – опори серед населення. У ряді населених пунктів комуністів були одиниці, тобто не йшлося навіть про створення партгруп.

У колгоспах, котрі відтворювалися або формувалися вперше, часто партійні структури поставали тільки на папері. Згідно з партійною статистикою, 1947 року з 6 тис. 315 новостворених парторганізацій КП(б)У 4 тис. 239 (понад 2/3) припадало саме на колгоспи [26, арк. 2]. Але такі осередки відігравали незначну роль у житті господарств. Їх не шанувало населення, не брали до уваги районні керівники. Секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов на нараді в лютому 1948 року обурювався ігноруванням обкомами й райкомами партструктур колгоспів: “Ніяких партійних організацій не потрібно створювати, діяти через голів колгоспів. Ось єдина система зв'язку і керівництва обкому з районами. Райком же спирається на голів колгоспів, і тому ніяких парторганізацій не потрібно... Це є згубна система” [13, с. 258].

Разом із тим відновлення зруйнованого народного господарства поступово трансформувалося в процес науково–технічної реконструкції та управлінсько–виробничих новацій. Тому й надалі доцільним було першочергово посилювати урядові та господарські управлінські утворення, радянські органи влади. Адже саме в них зосереджувався потенціал фахівців технічно–інженерного профілю, організовувалася практична робота всіх галузей. Проте у владних кабінетах зазвичай йшлося не стільки про виробничу ефективність політичної системи, скільки про те, кому належить реальна влада в країні: партійним чи радянським органам. Парткомам, а не державним структурам тоді відводилася провідна роль в управлінні виробничими процесами. Утвердився саме такий варіант утримування владних повноважень у номенклатурних верхах.

Щоправда, навколо проблеми розмежування управлінських функцій між партійними та державними органами певний час точилася боротьба номенклатурних структурних кланів. Партія мала, на думку Й. Сталіна, зосередитися на відборі номенклатурно–управлінських кадрів та ідеологічних питаннях. Управлінські задачі, перш за все, мали вирішувати уряд і радянські органи. Своєрідний демарш “вождя” на XIX з'їзді КПРС у 1952 році, коли він звернувся з проханням звільнити його від обов'язків секретаря ЦК свідчив (не всі на це завважили!) про продовження лінії на посилення впливу державно–господарської номенклатури. Адже від керівництва Радою Міністрів Й. Сталін не відмовлявся.

Тенденції до піднесення ваги державних структур на противагу партійним комітетам підтримувала частина соратників керівника СРСР, у тому числі такі діячі, як Л. Берія і Г. Маленков. У записці Й. Сталіна на ім'я останнього, підготовленій 1947 року, схвалювався номенклатурний перегляд повноважень партії та державних органів на користь останніх. Відтепер пропонувалося затверджувати кандидатури на посади голів виконкомів Московського і Ленінградського регіонів у ЦК ВКП(б), аби запобігти шкідливому диктатові місцевого партійного керівництва в цих областях і містах [13, с. 322].

Однак, пізніше, у роки “відлиги” партчиновники стали дедалі впевненіше підміняти апарати радянських і господарських структур на всіх ділянках виробничої сфери. Номенклатура КППС перетворювалася на вищу інстанцію, відповідальну не тільки за політичні чи ідеологічні напрямки, а, передусім, за економічні процеси. Тож від її стану залежали не лише соціальні, а й господарські перспективи країни.

Констатуємо, що зовні партійний диктат щодо рад маскувався показовим піклуванням про розподіл управлінських функцій між партійними державними органами. Однак, попри демагогію, КППС твердо тримала в своєму політичному полі ключові питання життєдіяльності рад, визначала співвідношення вертикальних рівнів державного керівництва, координувала виробничі взаємини територіальних утворень і монополю визначала характер соціального планування. Завдяки цьому партія одночасно виступала і як державний, і як наддержавний орган [11, с. 45–47]. Ефект партійного диктату підсилювався контролем над громадськими організаціями, неформальними суспільними процесами.

Поставало завдання витримати належний баланс між регіональними управлінськими утвореннями та підпорядкованим центром виробництвом. В Українській РСР додавався компонент національної специфіки, зумовлений, хай і видимою, правовою автономією республіки. Тому структурні зміни та кадрові перестановки у вищих партійно-урядових інстанціях спричинювали не лише подальші корективи контрольованих цими органами номенклатурних списків, а й дії, спрямовані на дотримання співвідношення інтересів різних політичних сил.

Знаково, що Центральний Комітет мав значно меншу, ніж фіксував Статут партії, організаційну владу. Він не був “партійним парламентом”, де б обговорювалися важливі питання, дебатувалися спірні позиції тощо. ЦК (протягом 1917–1990 років змінилося 22 його склади) так і не набув належної інституціоналізації. Пленуми цього органу по війні зазвичай були формальними зібраннями. У період 1953–1964 років лише одного разу інтервал між ними склав 10 місяців, в інших випадках він не перевищував 6–7 місяців. Тривалість пленумів варіювалася від 5 до 16 днів. За цей час було ухвалено 108 постанов КППС [10, с. 8, 225, 235–236]. Проте ці представницькі форуми здебільшого санкціонували рішення, зарані підготовлені партапаратом, головним чином Секретаріатом ЦК.

Його роботу зазвичай координувала колегіальна форма – Політбюро / Президія ЦК, що інституціоналізувалася як вищий орган державної влади. Політбюро / Президія ЦК було практично непідзвітне статутним органам партії. У резолюціях ЦК КПУ, що ввійшли до другого тому видання “КПУ в резолюціях...” (1941–1976 років) немає жодного випадку оцінки діяльності Політбюро / Президії, котре безконтрольно приймало рішення, у тому числі номенклатурного порядку. За необхідності ухвали оформлялися в актах Верховної Ради чи уряду [8, с. 74–77]. Секретаріат переймався тактичними справами, будучи теж підпорядкованим Політбюро / Президії ЦК.

Президія ЦК тримала в колі номенклатурної відповідальності кадрові призначення найпершої ваги. Неофіційний перелік вищої категорії компартійної номенклатури можна визначити за постановою ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР 16 квітня 1947 року “Про режим праці й відпочинку працівників Партії та Уряду”. Із 240 посад, що були в спискові, до партійної підпорядкованості належали по 5 секретарів і начальників управлінь ЦК, 20 їхніх заступників, голова Центральної ревізійної комісії, 24 інспектори Центрального Комітету, заступники голови Комітету партійного контролю при ЦК, головний редактор газети “Правда”, по 4 секретарі Московських обкомів й міськкому КППС та 4 члени партії, котрі займали не високі, але почесні посади [8, с. 399–400]. Усього йшлося про 76 осіб, котрі фактично складали вищу компартійну еліту.

У перші роки “відлиги” роль Президії ЦК КППС безперечно зростає. Тому М. Хрущов постійно прагнув тримати в ній баланс сил на свою користь. На нашу думку, успішність його лінії базувалася на запропонованій лідером партії концепції десталінізації, котра, зокрема, передбачала посилення колегіальних засад у політичному керівництві. Однак продуктивні позиції першого секретаря ЦК тенденції до зміцнення авторитаризму невдовзі призвели до розвою розбіжностей між М. Хрущовим і частиною членів Президії. Перестановки в складі вищих і регіональних партійних органів, здійснені ним, хоча й додавали керівникові політичної ваги, не послабили протистояння в Президії.

ЦК КП(б)У неодноразово переглядав власний штатний розпис. Робилося це як за вказівками Кремля, так і з власної ініціативи. Станом на 1 березня 1947 року в ньому налічувалося 484 штатні одиниці. Розбудова ЦК фактично дублювала структуру Ради Міністрів, проте відрізнялася від уряду наявністю агітаційно-пропагандистських форм. Комітет уключав 30 відділів, особливий сектор, управління справ і партколегію [15, арк. 92–98; 16, арк. 136–150].

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 21 червня 1948 року апарат українського керівного партійного центру зменшився на 28 осіб і включав 420 відповідальних та 174 технічних працівників (12 відділів). За два роки показник знизився до 353 і 152 осіб відповідно [19, арк. 73в; 27, арк. 5, 88–89]. Цей рівень ЦК КП(б)У в подальшому був відносно стабільним.

Станом на 1954 рік функціонувало 9 відділів ЦК КПУ. Після структурної перебудови КППС у 1963 році ЦК КП України мав Бюро з керівництва промисловістю

і будівництвом (8 відділів) та Бюро з керівництва сільським господарством (4 відділи) [9, с. 136–140]. Зауважимо, що ніколи так активно не змінювалися розбудови вищого партійного органу КПУ, як у часи перебування на вершині влади М. Хрущова.

Важливе значення мали підконтрольні ЦК номенклатурні переліки партійно-державних і господарських органів. У вересні 1946 року ЦК ВКП(б) переглянув списки посад, підпорядкованих партійним комітетам, збільшивши їх приблизно на чверть. Якщо в довоєнному 1940 році реєстр основної номенклатури фіксував 16 тис. 719 назв, то нова номінація налічувала близько 22 тис. одиниць. А разом із контрольно-обліковою номенклатурою списки включали майже 45 тис. посад [28, арк. 22–24].

У червні 1953 року М. Хрущов звернувся в ЦК КПРС із пропозицією переглянути власну номенклатуру з тим, щоб передати кадрові призначення регіональним комітетам. Секретар ЦК хотів скоротити номенклатурний список цього органу на 45% – до 25,3 тис. посад. Зменшення відбулося. 1954 року основна та обліково-контрольна номенклатура ЦК КПРС складала 23 тис. 576 осіб. У 1957 року показник опустився до 12 тис. 645, 1958 року стало 14 тис. 342 посади [28, арк. 22–28].

Проте акція мала наслідком зростання номенклатури, підзвітної республіканським ЦК. На рівні Центрального Комітету КПУ списки номенклатури розподілялися між відділами, уключаючи в підконтрольні кадрові переліки міністерства, відомства, підприємства, організації, установи та заклади. Кожен із відділів “здійснює відбір і розподіл керівних кадрів... і вносить їх на затвердження ЦК, ... контролює виконання відомствами, організаціями і підприємствами директив партії та уряду” [28, арк. 23], – говорилося в інструктивному матеріалі ЦК КПУ 1956 року.

Кількісно-якісна розбудова апарату Центрального Комітету Компартії України набула завершеного характеру тільки наприкінці “відлиги”. 1965 року до його структури входили Політбюро і Секретаріат, яким підпорядковувалися 12 відділів, партійна комісія та управління справами [12, с. 167]. Кожен відділ відповідав за певний номенклатурний перелік відомств і організацій. Контролеві підлягала, крім кадрових питань, виконавська дисципліна управлінців. Скажімо, за відділом пропаганди й агітації закріплювалися керівники Міністерства освіти, Академії Наук, Спілок письменників, художників, композиторів, архітекторів, Головліту, газет і журналів, добровільних товариств тощо (усього – 31 назва) [28, арк. 22–28].

Президія ЦК КПУ на початку 1960-х років мала в штаті 170 працівників, вищий прошарок котрих складали перший секретар, 5 секретарів, 4 заввідділами, голова парткомісії, начальник управління справами та керівник особливого сектору (усього – 13 осіб) [21, арк. 37].

Елітна верхівка вищої партійної номенклатури – секретарський корпус – по війні налічувала, крім ЦК КПРС, близько 70 посад у ЦК Компартії республік, 875 працівників обласного та крайового рівнів, 180 – окружного, 2 тис. 770 – міських, 23 тис. 658 – районних комітетів. Разом із керівниками первинних організацій у

КПРС, таким чином, несли службу понад 377,5 тис. секретарів. Ядром цього осередку номенклатури були комітетські секретарі (від райкому до ЦК) – близько 27,6 тисячі осіб [1, с. 116], решту складали очільники первинних організацій. Показники свідчать про розлогість і потужність потенціалу компартійних структур, котрі були осердям номенклатурного управлінського організму.

Збільшення партійної номенклатури об’єктивно зумовлювалося зростанням лав КПРС та відділів комітетів за рахунок підміни партією радянських і громадських структур, загальної бюрократизації політичної системи. Нарощування партчиновництва було наслідком реформаторських заходів періоду “відлиги”. До номенклатури постійно включали нові виробничі посади, число котрих множилося через економічне піднесення країни другої половини 1950-х років, що офіційно трактувалося як посилення партійного керівництва розвитком суспільства.

Кожен випадок уключення до номенклатурних переліків нових посад викликав зростання апарату відповідного парткому. Так, 1950 року, після введення в номенклатуру обкомів голів колгоспів пішли звернення до ЦК КП(б)У щодо розширення штатів обласних і районних комітетів [20, арк. 59]. Запити було в більшості випадків задоволено. Аналогічним чином комітети реагували на інші реформаційні дії влади, котрих було немало. Наприклад, створення 1957 року раднаргоспів зумовило відповідне розширення мережі парткомів. Не менш значні перебудови в комітетах викликали поділ партійних обласних комітетів за галузевою ознакою, спроба ліквідувати райкоми партії тощо. Тому штатний склад партноменклатури весь час зростав, у підсумку на порядок збільшившись на початку 1960-х років порівняно з повоєнним часом.

У ЦК КПРС нарощуванню числа партапаратних працівників протягом 1945–1964 років намагалися протидіяти, робилися спроби організувати зворотний процес. Хрущовське оточення балансувало між розумінням власної залежності від партноменклатури й бажанням підтримувати симпатії до влади популістськими кроками. Але партапарат набував стійкого імунітету: готуючи нововведення, він завжди дбав про маневрування на захист власних інтересів.

Зміни в штатних списках організацій, управлінь, установ і закладів були передумовою до перегляду структурних розбудов у відповідних комітетах партії. Хоча кількісні параметри були важливою характеристикою діяльності партноменклатури, їхнє регулювання не було впорядковане законами партійного життя. Середньостатистичні показники свідчать, що в райкомі працювало близько 40 відповідальних працівників, у міськкомі та окружкомі – до 60, в обласному комітеті – близько 80 апаратників. ЦК союзних республік налічували до 100 управлінців. Усього на початку 1960-х років окреслився показник номенклатури КПРС: близько 245 тис. осіб [1, с. 116].

Протягом 1945–1964 років відбувався перегляд балансів апаратів обласних і міських структур парткомів. Спочатку найвпливовішими були адміністративні відділи, котрі контролювали номенклатурні списки в силових відомствах. Наприклад, в адмінвідділі Харківського міськкому

партії 1949 року нараховувалося 216 осіб [5, арк. 15]. Після 1953 року основну роль відігравали галузеві (промисловий, транспортний, сільськогосподарський) відділи, які відповідали за реальні економічні показники в регіоні. Апаратний склад обкомів ставав переважно виробничо-управлінським, брав на себе завдання керівництва розвитком народного господарства (юридичнопитання вирішували радянські установи). Недостатня компетентність більшості партійних чиновників часто завдавала непоправної шкоди справі, оскільки обкомівська номенклатура бралася керувати фахівцями в питаннях організації господарства.

Із залучення парткомів до безпосереднього управління виробничими процесами впливало кілька наслідків. По-перше, утрачала позиції ідеологічна сфера, котрою в КПУ опікувалася недостатня кількість працівників. Політична робота здійснювалася переважно на рівні ЦК, на місцях вона видавалася другорядною на фоні задач економічного характеру. По-друге, провали в господарському будівництві, особливо на початку 1960-х років, були підставою для невдоволення з боку населення не стільки радянськими, скільки партійними органами [2, с. 151–152].

Отже, внутрішньопартійні пертурбації протягом другої половини 1940 – початку 1960-х років свідчили, що партійні лідери набували впевненості, стаючи не тільки апаратними, а й політичними діячами республіканського масштабу. Секретарі обкомів і райкомів як очільники влади на місцях [4, с. 78] активно впливали на політичний курс країни.

Список використаних джерел

1. Авторханов А. *Технология власти* / А. Авторханов. – М. : Слово; Новый мир, 1991. – 638 с.
2. Бобков Ф. *КГБ и власть* / Ф. Бобков. – М. : Ветеран МП, 1995. – 384 с.
3. Верт Н. *История советского государства. 1900–1991*: Пер. с фр. – 2-е изд. / Н. Верт. – М. : Прогресс–Академия, Весь Мир, 1995. – 544 с.
4. Геллер М. *История России в 1917–1995 годах. В 4-х томах. Кн. вторая. Мировая империя* / М. Геллер, А. Некрич. – М. : Изд-во “МИК”, изд-во “Агар”, 1996. – 458 с.
5. *Державний архів Харківської області*. – Ф.69. – Оп.5. – Спр.87.
6. Кожин В. *Россия. Век XX (1939–1964). Часть третья. От Сталина до Брежнева. 1953–1964. Глава 8. О так называемой оттепели* [Электронный ресурс]: http://hrono.info/libris/lib_k/kozhin20v11.php.
7. *Комуністична партія України. Наочний посібник з партійного будівництва*. – К. : Політвидав України, 1972. – 108 с.
8. Крючков Г.К. *Трудные уроки: Раздумья бывшего партийного работника*. – 2-е изд. / Худож. оформитель Л.П. Вировец / Г.К.Крючков. – Харьков: Фолио, 2009. – 636 с.
9. Лозицкий В.С. *Политбюро ЦК КП Украины: история, особи, стосунки (1918–1991)* / В.С. Лозицкий. – К. : Генеза, 2005. – 368 с.
10. Модсли Э. *Советская элита от Ленина до Горбачева. Центральный Комитет и его члены, 1917–1991 гг.* / Э. Модсли, С. Уайт; [пер. с англ. А.Л. Раскина]. – М. : РОССПЭН; Фонд “Президентский центр Б. Н. Ельцина”, 2011. – 431 с.
11. Мохов В.П. *Региональная политическая элита России (1945–1991 гг.)* / В.П. Мохов. – Пермь: Пермское книжное издательство, 2003. – 238 с.
12. *Партийное строительство. Учебное пособие*. Изд. 5-е, доп. – М. : Политиздат, 1978. – 472 с.
13. *Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945–1953* / Составители О.В. Хлевнюк, Й. Горлицкий, Л.П. Кошелева, А.И. Мизюк, М.Ю. Прокуменчиков, Л.А. Роговая, С.В. Солюкова. – М. : РОССПЭН, 2002. – 656 с.
14. *Політична історія України XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.* – К. : Генеза, 2002–2003: Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – 2003. – 440 с.
15. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4012.
16. Там само. – Оп.23. – Спр.4070.
17. Там само. – Оп.23. – Спр.6209.
18. Там само. – Оп.24. – Спр.1623.
19. Там само. – Оп.24. – Спр.180.
20. Там само. – Оп.24. – Спр.28.
21. Там само. – Оп.24. – Спр.5761.
22. Там само. – Оп.24. – Спр.716.
23. Там само. – Оп.24. – Спр.797.
24. Там само. – Оп.46. – Спр.2258.
25. Там само. – Оп.46. – Спр.2262.
26. Там само. – Оп.46. – Спр.3187.
27. Там само. – Оп.46. – Спр.3767.
28. Там само. – Оп.46. – Спр.4989.
29. Там само. – Оп.46. – Спр.6142.
30. Там само. – Оп.46. – Спр.6882.

References

1. Avtorkhanov A. *Tekhnologiya vlasti* / A. Avtorkhanov. – M. : Slovo; Novyi mir, 1991. – 638 s.
2. Bobkov F. *KHB y vlasti* / F. Bobkov. – M. : Veteran MP, 1995. – 384 s.
3. Vert N. *Istoriya sovetskogo hosudarstva. 1900–1991*: Per. s fr. – 2-e yzd. / N. Vert. – M. : Prohress–Akademyia, Ves Myr, 1995. – 544 s.
4. Heller M. *Istoriya Rossii v 1917–1995 godakh. V 4-kh tomakh. Kn. vtoraya. Mirovaya imperiya* / M. Heller, A. Nekrych. – M. : Izd-vo “MYK”, izd-vo “Ahar”, 1996. – 458 s.
5. *Derzhavnyj arhiv Kharkivskoi oblasti*. – F.69. – Op.5. – Spr.87.
6. Kozhynov V. *Rossiya. Vek XX (1939–1964). Chast tretia. Ot Stalina do Brezhneva. 1953–1964. Glava 8. O tak nazyvaemoi ottepeli* [Elektronnyi resurs]: http://hrono.info/libris/lib_k/kozhin20v11.php.
7. *Komunistychna partiya Ukrainy. Naochnyi posibnyk z partiinoho budivnytstva*. – K. : Politydav Ukrainy, 1972. – 108 s.
8. Kriuchkov H.K. *Trudnye uroki: Razdumia byvshego partiinogo rabotnika*. – 2-e izd. / Khudozh. oformitel L.P. Vyrovets / H.K. Kriuchkov. – Kharkov: Folio, 2009. – 636 s.
9. Lozytskyi V.S. *Politbiuro TsK KP Ukrainy: istoriia, osoby, stosunki (1918–1991)* / V.S. Lozytskyi. – K. : Geneza, 2005. – 368 s.
10. Modsls E. *Sovetskaia elita ot Lenina do Horbacheva. Tsentralnyi Komitet i eho chleny, 1917–1991 hh.* / E. Modsls, S. Uait; [per. s anhl. A.L. Raskyna]. – M. : ROSSPEN; Fond “Prezydentskyi tsentr B.N. Eltsyna”, 2011. – 431 s.
11. Mokhov V.P. *Rehyonalnaia politicheskai elita Rossii (1945–1991 hh.)* / V.P. Mokhov. – Perm: Permskoe knizhnoe izdatelstvo, 2003. – 238 s.
12. *Partiynoe stroitelstvo. Uchebnoe posobie. Yzd. 5-e, dop.* – M. : Politizdat, 1978. – 472 s.
13. *Politybiuro TsK VKP(b) y Sovet Mynystrov SSSR. 1945–1953* / Sostaviteli O.V. Khlevniuk, Y. Horlytskyi, L.P. Kosheleva, A.Y. Myziuk, M.Iu. Prozumenshchykov, L.A. Rohovaia, S.V. Soliukova. – M. : ROSSPEN, 2002. – 656 s.
14. *Politychna istoriia Ukrainy XX stolittia: U 6 t. / Redkol.: I.F. Kuras (holova) ta in.* – K. : Geneza, 2002–2003: T.6: Vid totalitaryzmu do demokratii (1945–2002) / O.M. Maiboroda, Yu.I. Shapoval, O.V. Haran ta in. – 2003. – 440 s.
15. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy*. – F.1. – Op.23. – Spr.4012.
16. Tam samo. – Op.23. – Spr.4070.
17. Tam samo. – Op.23. – Spr.6209.
18. Tam samo. – Op.24. – Spr.1623.
19. Tam samo. – Op.24. – Spr.180.
20. Tam samo. – Op.24. – Spr.28.
21. Tam samo. – Op.24. – Spr.5761.
22. Tam samo. – Op.24. – Spr.716.
23. Tam samo. – Op.24. – Spr.797.
24. Tam samo. – Op.46. – Spr.2258.
25. Tam samo. – Op.46. – Spr.2262.
26. Tam samo. – Op.46. – Spr.3187.
27. Tam samo. – Op.46. – Spr.3767.
28. Tam samo. – Op.46. – Spr.4989.
29. Tam samo. – Op.46. – Spr.6142.

30. Tam samo. – Op.46. – Spr.6882.

Kyrydon P. V., PhD in History, professor of the Department of the History of Ukraine Poltava National Pedagogical Institute by V.H. Korolenko (Ukraine, Poltava), p.w.kiridon@rambler.ru

Peculiarities of institutional registration of the nomenclature of the Communist Party of Ukraine in the postwar twentieth century

Features of establishment and modern institutionalization of CPU apparatus during the postwar twentieth century covered in the article. The author shows the activities of its bureaucratic departments which strengthened the fundamentals of management body of the party and the Soviet government in general. The article investigates the processes that led to the acquisition stability by the nomenclature system management.

The process of reproduction of organizational and administrative positions of Communist Party nomenclature, which strengthened hardware development in the extreme conditions of social transformation in 1945–1964. The practice of mastering of the party apparatus the leading positions in the power positions of the mechanisms shown using different methods of management of social-economic processes and control over the life of society.

Keywords: Communist Party of Ukraine, the party nomenclature, the party apparatus, the party committee, the Presidium of the Central Committee, managerial staff, departments of party committees, party secretary.

Киридон П. В., доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры истории Украины, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), p.w.kiridon@rambler.ru

Особенности институционального оформления номенклатуры Коммунистической партии Украины в послевоенное двадцатилетие

Рассматриваются особенности становления и обновления институционализация аппаратов КПУ в послевоенное двадцатилетие. Показана деятельность ее чиновничьих подразделений, которые укрепляли основы управленческого механизма партии, советской власти в целом. Исследованы процессы, приведшие к приобретению партийной номенклатурной системой управления стабильности.

Акцентируется внимание на том, что обновление политического режима в республике свелось к организационным мероприятиям, а кадровые перестановки держались на компромиссах различных аппаратных групп. Описаны попытки становления новых конструктивных схем, согласно которым центр должен был больше учитывать региональные интересы.

Подчеркиваются сотрудничество аппаратов КПУ с советскими управленческими структурами, подчиненность государственных органов партийным аппаратам. Привлечением номенклатуры партии было создание такого направления развития бюрократической политической системы.

Ключевые слова: Коммунистическая партия Украины, партийная номенклатура, партийный аппарат, Президиум ЦК, управленческие кадры, отделы парткомов, партийный секретарь.

* * *

УДК 94(477)“1953/1964”:378

Лук'яненко О. В.

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), lukuianenko.ov@gmail.com

РЕКРЕАЦІЙНЕ ДОЗВІЛЛЯ ТА СПОРТ У ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ УРСР ДОБИ “ВІДЛИГИ” (Ч. 1)

Ілюструється еволюція рекреаційного та спортивного типу дозвілля про освітян педінститутів УРСР періоду деєталінізації (1953–1964 рр.). Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило проілюструвати наповнюваність вільного часу студентів; відслідкувати співвідношення характеристик позаробочого часу викладачів відповідно до сучасних підходів теорії та історії дозвілля.

Ключові слова: повсякдення, студенти, рекреаційне дозвілля, спортивне дозвілля, вища педагогічна школа, деєталінізація.

Працівники вищої педагогічної школи через специфіку графіків роботи та навчальних планів мали і мають таке ж специфічне вміння поєднувати робочий та вільний час. Ми обрали концепцію дозвіллевих типів У. Алеманна, Р. Вейдера, К. Кармела та ін., аби проаналізувати зміст дозвілля викладачів та студентів

педагогічних вишів часів “відлиги”. У цьому дослідженні проаналізуємо, як висвітлювалося рекреаційне дозвілля освітян у профільному виданні – газеті “Радянська освіта” – упродовж 1953–1964 рр. Одним із найцікавіших способів заповнення дозвілля є рекреаційна активність. Під рекреацією розглядають діяльність, що покликана надати людині оздоровлення та відпочинок, а також сприяє заняттям туризмом. Вона спрямована на те, аби відновити психічну, фізичну та духовну рівновагу людини та часто буває пов'язана культурною та пізнавальною діяльністю. Сучасна наука виділяє три складових рекреації: відпочинок, лікування та туризм.

Під лікуванням у теорії рекреації розуміють відновлення здоров'я людини під час протікання та після захворювання. Саме лікування може тривати і вдома, і за його межами, скажімо, в лікувально-оздоровчих закладах. За у весь період деєталінізації газета лише один раз згадала про лікування як складову рекреаційного дозвілля студентської молоді: у січні 1953 р., під час зимових канікул, 7 студентів Житомирського ДПІ поїхали по путівках до санаторіїв та будинків відпочинку [1]. Дві згадки за 12 років належало проведенню вільного часу у межах таборів та пансіонатів. Окрім вищенаведеної, у липні 1960 р. освітян УРСР сповістили про відкриття міжнародного студентського табору “Супутник” в Гурзуфі. Окрім власне рекреації, у цьому прикладі помітні доволі сильні тенденції до змішаного типу дозвілля: освітньо-зорієнтованого, інтерактивного та творчого. Студенти більше 40 країн протягом 12 днів обговорювали проблеми міжнародного студентського руху, провели декілька теоретичних семінарів на теми “Культура і національна незалежність”, “Студент і роззброєння”, “Студент і світова культура”, “Вища школа і суспільство”; співали пісні мовами світу та влаштовували перегляд студентських кінофільмів [2].

Власне чистому відпочинку, що тлумачиться включно як діяльність або бездіяльність, спрямована на відновлення сил, газета приділяла мало уваги. Чи не єдиним зверненням до цієї теми було питання про строки літньої сесії для заочників у 1954 р. У країні турбувалися щонайперше про учителів, які здобували вищу освіту на заочних відділах інститутів. Керівництву країни та вишів пропонували проводити сесію раніше, аби вчителі зберегли місяць літньої відпустки [3].

Доволі часто в описові рекреаційного дозвілля періодика вдавалася до прикладів туризму. Дякувати духові епохи, педагогічні інститути просто “дихали” цим видом рекреації. Одним із найактивніших періодів для цього були зимові канікули. Наприклад, узимку 1953 р. студенти Київського ДПІ були учасниками лижних, туристичних та альпіністських походів. Вихованці Ворошиловградського ДПІ організували свій похід на здачу нормативу туристів І категорії до м. Рязань (РСФРР), оголосивши додатково про змагання зі Сталінським ДПІ та Макіївським педучилищем [1]. По схожому лижному маршруту до Курська у 1954 р. вирушили студенти Харківського ДПІ. Доволі часто такі рекреаційні заходи додавали дозвіллю рис інтерактиву: скажімо, студенти І курсу вище згаданого вишу провели зимові канікули в агітаційному поході по